

TÜRK SİSTEMİNDEKİ DİLLERDE BİLİM TERİMLERİNİN GELİŞTİRİLMESİ*

Aleksandr N. Samoyloviç

■ Azerbaycan-Türk Dilinde Gök Bilimi Terimleri

Sovyetler Birliği Cumhuriyetlerinde yaşayan pek çok halkın dilinde olduğu gibi Türk sistemindeki dillerde de bu hakların üretim, ticaret ve biçimde millî, içeriğiyle sosyalist kültür alanlarındaki artan başarılarına bağlı olarak Birliğimizde bilim terimlerinin oluşturulması işi, yıldan yıla gelişip mükemmelleşiyor.

Bilim terimlerinin geliştirilmesi Birlik Geneli Merkezî Yeni Alfabe-si Komitesince teklif edilen esaslar ve farklı cumhuriyet, kray ve oblastlarda [bölgelerde] dil bilimi konferanslarında alınan daha ayrıntılı kararlara göre yalnızca farklı dil sistemlerinin -mesela Türk dil sisteminde olduğu gibi- belli özelliklerine bakarak değil, her bir sistemdeki farklı dilleri de hesaba katarak gerçekleşiyor. Mesela bir yandan Altay'da Oyrot, öbür yandan da Aral Denizi'nde Karakalpak ve üçüncü olarak diyelim ki Azerbaycan-Türk [dili].

Bu kısa değerlendirmede Azerbaycan-Türk dilinde bilim terimleri geliştirilmesinin -kendi nazarımdan- olumlu ve tartışmalı yanlarını ortaya koymayı belirli bir örnekle deniyorum: SSCB Bilimler Akademisinin Azerbaycan Bölümünce Bakü'de 1935'te çıkarılan gök bilimi terimleri [sözlüğü].¹

* "Razrabotka nauçnoy terminologii na yazıkah tyurkskoy sistemiy. (Terminiy po astronomii na azerbaydjansko-tyurkskom yazıke)", *Revolyutsiya i pis'mennost*, 2. Seçki, Haz.: D. Korkmasov - A. İ. Nuhrat, 21-25. s., Moskova 1936: İzdaniye VTSK NA. Yukarıdaki metin Serdar Karaca tarafından Türkiye Türkçesine çevrilmiştir. Metindeki yay ayrıçlar yazara, köşeli ayrıçlar ise çevirene aittir.

1 M. Kâmil, Terminologiya po astronomii [=gök bilimi terimleri].

Акад. САМОЙЛОВИЧ А.

РАЗРАБОТКА НАУЧНОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ НА ЯЗЫКАХ ТЮРКСКОЙ СИСТЕМЫ.

(Термины по астрономии на азербайджанско-тюркском языке.)

С каждым годом расширяется и совершенствуется у нас в Союзе работа по созданию научной терминологии на многочисленных языках народов, населяющих союзные советские республики, и в том числе на языках тюркской системы в связи с растущими успехами этих народов в областях промышленности, сельского хозяйства и национальной по форме, социалистической по содержанию культуры.

Разработка научной терминологии производится на основе принципов, предлагаемых ВЦК НА, и более детальных положений, устанавливаемых в результате лингвистических конференций отдельных республик, краев, областей с учетом специфических особенностей не только различных систем языков, например, системы тюркской, но и различных языков внутри каждой системы, например — с одной стороны, ойротского на Алтае, а с другой — каракалпакского на Аральском море и с третьей, допустим, азербайджанско-тюркского.

В настоящей краткой заметке я делаю попытку выявления положительных и спорных, с моей точки зрения, сторон в разработке научной терминологии на азербайджанско-тюркском языке на конкретном примере: терминологии по астрономии, выпущенной в свет в 1935 г. азербайджанским отделением Академии Наук СССР в Баку¹.

Выпуск включает в себе 942 термина, расположенных в алфавитном порядке русских оригиналов (стр. 7—29) с приложением алфавитного указателя азербайджанских соответствий (стр. 33—34). Никаких пояснений к терминологическому словарю по астрономии не дано.

Преобладающее число астрономических терминов принято в настоящем издании на основе интернационального принципа, что надо признать совершенно правильным, особенно в отношении такой сугубо интернациональной науки, как астрономия. Довольно характерной особенностью современной астрономической интернациональной терминологии является то, что

¹ М. Кямилъ. Терминология по астрономии.

Yayın Rusça asıllarına göre abece sırasıyla dizilmiş 942 terimi (7-29. s.) ve Azerbaycanca karşılıkların yine abeceye göre dizildiği eki (33-34. s.) içeriyor. [Yayında] gök bilimi terimleri sözlüğüne ilişkin herhangi bir açıklama ise verilmemiş.

Söz konusu yayına, gök bilimi terimlerinin çoğu milletlerarasılık ilkesine göre alınmış. Özellikle gök bilimi gibi oldukça milletlerarası nitelikli bir bilim için bunun çok doğru olduğu itiraf edilmelidir.

Günümüz milletlerarası gök bilimi terimlerinin belirgin özelliklerinden biri, çoğunluktaki Yunanca-Latince terimlerin yanı sıra Orta Çağ Yakın Doğu'sunun dünya bilimine katkısı olan Arapça gök bilimi terimlerini de içermesidir. Mesela algenib, aldebaran, al-rameh, altair vb. yıldız adları (7-8. s.) ya da başka gök bilimi terimleri. Terim sözlüğüne alınan Arapça kökenli isimler arasında farklı zaman ve halklardan dünyaca tanınan gök bilimci adları da hatırı sayılır miktardadır: Ebu'l-Vefa, Ebu'l-Hasan, Ali bin İsa, El-Me'mûn-El-mensur ve başkaları.

Milletlerarası gök bilimi terimleri arasında çok sayıda sıfat yer alıyor ve bu sıfatların Azerbaycan-Türk diline nasıl çevrildiği epey ilgi çekici bir konudur çünkü bilindiği üzere çağdaş dil biçimlendirmesinde, Türk sistemi ve bazı başka dil sistemlerinde sıfatların durumu hayati derecede günceldir. Bence, bu meselenin gök bilimi terimlerine yönelik çözümü için Azerbaycan'da izlenen yollara genel olarak itiraz etmeye gerek yoktur.

Bu yollar şunlardır:

1. Eğer ilgili gök bilimi terimi Rusçada, Magellanoviy oblaka, magnitniye buri, meridianniy krug, passajniy instrument örneklerindeki gibi yalnızca Rusça sıfat eki almış milletlerarası bir kelimeyle ifade edilmişse Azerbaycancada isim tamlamasıyla verilir: maçellan bulutları (19. s.), mağnit fırtınaları (aynı yerde), mériđian dairesi (aynı yerde), pasaj aleti (22. s.). Böylece farklı dil sistemlerindeki sıfat öbeğini, Azerbaycan dilinin günümüz gelişme aşamasında tatmin edici biçimde karşılayan Türk sistemi ve bazı başka dil sistemlerine özgü yapı tamamen doğru ve yerinde kullanılmaktadır.

2. Eğer gök bilimi terimi Rusçada hromatiçeskaya aberratsiya, aktiniçeskiye luçi, anomalistiçeskiy mesyats, anomalniye hvostiy, armilyarnaya sfera, astronomiçeskiye znaki, ahromatiçeskiye stekla, kosmiçeskaya pıl örneklerinde olduğu gibi hem Batı Avrupalı hem de belirli bir Rusça sıfat sonuyla karışık hâlde ifade ediliyorsa Azerbaycancada sıfat yalnızca Batı Avrupalı sonla verilir: xromatik aberrasiya (7. s.), aqtinik şüa'lar (aynı yerde), anomalistik ay (8. s.), anomal quyruqlar (aynı yerde), armilar sfer

(aynı yerde), astronomik işarétler (9. s.), axromatik şişeler (aynı yerde), qosmik toz (18. s.).

Bu tür sıfatlara, ilgili bilim terimini karşılamanın onlarsız mümkün olmadığı ve hayli suni durmadıkları hâllerde itiraz etmesem de Azerbaycanca gök bilimi terimleri sözlükçüğünde, belli durumlarda bu tür sıfatları isim tamlamalarıyla değiştirerek kullanmaktan kaçınmanın mümkün olduğunu kesinlikle gösteren örnekler yer aldığını söylemeden geçemeyeceğim: azimutalrıye krugi - azimut daireleri (7. s.), drakonişeskiy mesyats - draçon ayı (14. s.), zodikalınye sozvezdiya - zodiaç bürçleri (16. s.) vb.

Bence, uzun yıllar Nijniy-Novgorod'da çıkarılan (şimdi Gorkiy'de) "Astromişeskiy yejegodnik"ın adını sırf Rusçasında sıfat kullanıldığı için "Astronomik illik" şeklinde çevirmek şart değildi. "Astronomiya illigi" çevirisi yeterince kesin olmanın yanında hem benim kulağıma daha kibar hem de bir Azerbaycanlının kulağına daha tanıdık gelirdi.

Büyük bir memnuniyetle hoş bir gelişmeyi belirtmek istiyorum. 1935 baskısındaki Azerbaycanca gök bilimi terimleri arasında, 1934'te Bakü'de basılan "Pravopisaniye na azerbaydjansko-türkskom yazıke" [= Azerbaycan-Türk dili imlası] adlı el yazması broşürde teklif edildiği üzere biyolojiya, ideolojiya gibi isim biçimlerinin biyoloji, ideoloji türünde sıfatları yoktur (31. s.). Farklı disiplinlerin terimleri arasında da bu türden amaca hizmet etmeyen sıfatların gelecekte de yer almayacağını umuyorum.

Milletlerarasılık ilkesinden hareketle oluşturulan terimlerdeki sıfat meselesinden başka, isim sonları üzerinde de durulmalıdır. Rusçada "iya" ile biten aberratsiya, agregatsiya vb. milletlerarası terimler, Azerbaycanca da bu sonu koruyor: aberrasiya, ağreğasiya (7. s.). Bunun kesinlikle doğru olduğu ve tartışma gerektirmediği kabul edilmelidir. Bununla beraber Yunanca aqsioma ve analemma kelimelerinden gelen gelen "aksioma" ve "anallema" gibi örneklerin Fransızcasıyla aqsiom (7. s.) ve analem (8. s.) biçiminde sondaki "a"yı düşürerek Azerbaycancaya alınması tartışmalıdır. Hâl böyleyken Fransızca date ve Almanca Linse kelimelerinden Rusça "data" ve "linza" Azerbaycancada yine data (14. s.) ve linzadır (18. s.). Metre anlamındaki metro kelimesinin (19. s.) sonundaki "o"nun yine tartışmalı olduğu kabul edilmelidir. Hatta aktinometr – aqtinometro (7. s.) gibi ve başka sözlerde. Ben metr taraftarıyım.

Azerbaycanca gök bilimi terimleri sözlükçüğünde sayısı itibarıyla ikinci sırayı, Yakın Doğu'nun Orta Çağ bilim dilinden alınan Arap kökenli terimler alır. Böyle Arap kökenli terimler; istisnaları olmakla birlikte genellikle Rusça terimler dizgesinde milletlerarası değil, Rusça terimin kullanıldı-

ğı durumlarda veriliyor. Örnekler: absolyutniy - mutlaq (7. s.), nul - sıfır (aynı yerde), luç - şüa' (7, 19. s.), astrologiya - nüçüm elmi (9. s.), yedinitsa - vahid (aynı yerde), vest - ğerb (10. s.), nablyudeniye - müşahide (11, 20. s.), poverhnost - setih (22. s.), novoluniye - hilal (20. s.), polnoluniye - bedr (23. s.) vd. Denk düşen sıfat biçimleri de kullanılıyor: vostoçniy - şerqi (11. s.), geografiçeskiy - çoğrafi (12. s.), koltsevoy - helqevi (15. s.), şarovoy - kürevi (28. s.). Gök bilimi terimlerinin daha da işlenmesiyle Orta Çağ Arap terimlerinin sayısının milletlerarası ya da Türkçeleriyle değiştirilerek azaltılacağını tahmin ediyorum. Azerbaycan'daki gök bilimi terimleri geliştirme işinin daha şimdiki aşamasında pek çok Arapça terim güzel bir şekilde milletlerarasılarla değiştirildi: globus - ğlobus, gradus - ğradus, kompas - qompas, element - èlèment. Bu söz konusu yayının olumlu yanlarından biridir.

Azerbaycan'ın geniş işçi kütlesinin anlayabileceği ve onların gök bilimiyle tanışmasını kolaylaştıracak Türkçe terimler söz konusu sözlükçükte üçüncü sırada gelmektedir. Ancak sözlükçüğün her Türkçe unsuru Azerbaycanca değildir. Bunlardan bir kısmı Anadolu Türkçesiyledir. Mesela burya - fırtına (19. s.).

Bazı durumlarda terimin karşılığı olarak onun Türkçedeki yaygın açıklaması veriliyor. Mesela: akronitiçeskiy voshod zvezdyy - ulduzun güneş barten doğması (7. s.), geliaktiçeskoye voshojdeniye zvezdyy - ulduzun il müddetinde ilk defe seher doğması (12. s.) ve başkaları.

Yıldız ve takımyıldızlar için Azerbaycanca ad seçilirken yakın geçmişte iş takvimlerinde yıldız ve takımyıldız adlarının önemeli yer tuttuğu geniş çiftçi ve hayvancı kütlelerinin gök bilimi terimleri ne ölçüde dikkate alındı sorusu akla geliyor. Özellikle, Pleyad (22. s.) karşılığında Arapça Süreyya veya Türkçe Ülker terimi yaşayan Azerbaycan Türkçesinde hayli yaygın olarak kullanılıyor mu? Mleçniy put (20. s.) karşılığında yaşayan Türkçede, Farsça Kehkeşan veya Türkçe Samanyolu birinci sırada yer alıyor mu? Yaşayan dile göre Polyarnaya zvezdanın üç adından hangisi öne çıkarılmalıdır: qutub ulduzu, gül ulduzu, demir qazıq (23. s.)? Azerbaycan işçileri arasında Bolşaya medveditsa takımyıldızının Türkçe adı Böyük ayı bürçü yaygın olarak kullanılıyor mu veya bu takımyıldızının Türkçede başka isimleri var mı?

Türk gök bilimi terimlerindeki yabancı diden farklı seslerin kaderi üzerinde birkaç söz söylemem gerekiyor. Gök bilimci Gelmgolts'un soyadı Türkçeye "ts" son sesi korunarak çevrilmiş: Helmholtz (12. s.). Bu durumu, Türkçenin ileride, kendi gelişme seyrinde pek çok dilin bilim terimlerinde

yaygın olan ve şimdilik Türkçede aberratsiya – aberasiya (7. s.) örneğinde olduğu gibi çoklukla s sesiyle karşılanan bu sesi özümseyeceğinin bir vadi olarak değerlendiriyorum. Türkçenin geliograf - heliograf (7. s.) gibi milletlerarası kelimelerdeki h sesine eski direnişlerinin kalmamasına bakarak Hegel, Helmholtz vb. yazılışlara itiraz etmeyi lüzumsuz buluyorum. Çünkü her millettten SSCB işçilerinin Batı Avrupa dilleriyle tanışmasının hızla artması sonucunda h sesi Ruslar ve Birliğin farklı halkları arasındaki geniş okuryazar kesimlere artık yabancı gelmiyor. Buna bağlı olarak da h sesi, önce yaşayan dile ve sonrasında ise daha önceden bu sesi kendisine yabancılığından ötürü “g” ile değiştiren -Ruslar gibi- halkların yazı diline yerleşme şansına sahiptir.

Genel olarak, incelediğim Azerbaycanca gök bilimi terimleri sözlükçüğünde tartışmalı noktaların sayısı azdır ve SSCB Bilimler Akademisi Azerbaycan Bölümünün Dil Kolunu Türk bilim terimlerini geliştirme konusundaki verimli etkinliğinden ötürü selamlamaktan mutluyum.